

AHMET KARDAM

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Direniş ve İsyân Yılları

Ahmet Kardam: 1945'te İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Tarsus Amerikan Koleji'nde tamamladıktan sonra 1969'da ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Ekonomi Bölümü'nden mezun oldu ve aynı bölümde asistanlık yaptı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında Hollanda'da siyasi sığınmacı oldu, gıyabında 10 yıla mahkum edildi. 1974 genel affıyla Türkiye'ye döndü. Çevirmenlik, redaktörlük, yayıncılık ve *Politika* gazetesinde genel yayın yönetmeni yardımcılığı yaptı. 12 Eylül 1980 darbesi ardından Federal Almanya'ya gitti. Yayıncılık faaliyetlerinden ötürü gıyabında 7,5 yıla mahkum oldu. Batı Berlin'de yayınlanan *Türkiye Postası* gazetesinde genel yayın yönetmeni ve köşe yazarı olarak çalıştı. Türkiye Komünist Partisi ile onun yerine kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nde Merkez Komitesi üyeliği yaptı. Türk Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması mücadelesi çerçevesinde, Kutlu ve Sargın'ın ardından, 1989 yılında, Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi sıfatıyla Türkiye'ye döndü. Nisan 1991'e kadar tutuklu kaldı. 1993-1998 yıllarında Veri Araştırma Şirketi'nde Ankara bürosu müdürü ve bilgi işlem merkezi sorumlusu olarak çalıştı. Türkiye'deki siyasi parti seçmenlerinin niteliklerini, kimlikleri ve eğilimlerini konu alan dört siyasi araştırmanın tasarımında, bulgularının değerlendirilmesinde ve raporlaştırılmasında görev yaptı. 1998-2007 yıllarında BZD Yayınları'nda çevirmen ve yazar olarak çalıştı. Çeviri ve makaleleri dışında yazdığı kitaplar: *CHP Nedir Ne Değildir* (1976), *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları* (Sezgin Tüzün'le birlikte, 1998), *Eğrisi Doğrusu* (Ayşe Bilge Dicleli ile birlikte, 2005), *Mevlâna: Handım Piştım Yandım* (2007).

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyân Yılları

© Dipnot Yayınları, 2011

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Dipnot Yayınları 106

ISBN: 978-605-4412-14-3

Sertifika No: 48147

Kapak Resmi: Ressam: Miner Kilbourne Kellogg (1814 - 1889). *Cizreli Kürt Reisi*

Bedirhan Bey'in Giysisi, Pera. Kağıt üzerine suluboya (35.6 x 26.0 cm)

Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya

Düzelti: Abdurahman Özmen

1-2 Baskı: 2011-2017/ Ankara

3. Baskı: 2025/ Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)

İvedik O. S. B. 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40 Yenimahalle/ANKARA

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

www.dipnotkitap.com ◆ e-posta: dipnotkitavebi@yahoo.com

Ahmet Kardam

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Direniş ve İsyân Yılları

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	11
ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ	23
BAŞLARKEN.....	25
I KÜRDİSTAN'IN FETHİ VE BEDİRHAN BEY	53
Çaldıran Savaşı ve Amasya Anlaşması	54
Özerklik Biçimleri ve Siyasi Sonuçları	57
Bohtan Beyliği ve Azizane Ailesi	61
19. Yüzyıl: Yeni Bir Dünya Kurulurken.....	64
Kürdistan: 19. Yüzyılın Getirdikleri	66
Soran Beyi Mir Muhammed.....	69
Osmanlı'nın Kürdistan Seferi.....	73
II BEDİRHAN BEY'İN YÜKSELİŞİ	79
Bedirhan Bey Ne Zaman, Nasıl Mir Oldu?.....	79
Bedirhan Bey'in Mütesellim Oluşu.....	84
Bedirhan Bey'in Yükselişini Hazırlayan Dış Koşullar	87
Said Bey Kalesi'nin Düşürülmesi ve Miralaylık Rütbesi	91
Müküs Direnişinin Bastırılması ve Bedirhan Bey	93
Hafız Mehmed Paşa - Bedirhan Bey "Anlaşması"	97
Bedirhan Bey'in Han Mahmud'la Barışması	100
Nizip Savaşı	102

III DİRENİŞİN TEMEL DAYANAĞI:

BEDİRHAN BEY-HAN MAHMUD İTTİFAKI	105
Kürt Beyleri İttifakının Temelleri Nasıl Atıldı?	106
Direnış Başlıyor	113
Halil Kâmilî Paşa'nın İddiaları	117
Erzurum Valisi'nin Önerileri ve Meclis-i Umumî Kararları ..	120
Bedirhan Bey'in Temel Stratejisi	123

IV CİZRE MESELESİ

Yangını Tutuşturan Ferman	133
Bedirhan Bey ile Cizre Halkının Dilekçeleri	137
Salih Bey'in Diyarbekir Valisini Ziyareti	142
Amêdiyeli İsmail Bey'in İsyanı	145
Bölge Valileri Arasındaki Görüş Ayrılıkları	153
Dersaadet'te İktidar Kavgası ve Bedirhan Bey Meselesi	159
"Cizre Meselesi"nin Karara Bağlanması	163
Bedirhan Bey'in Tepkisi ve Girişimleri	166

V BİRİNCİ NASTURİ KATLİAMI

Katliamın Nedenleri	175
1. Misyoner faaliyetleri	176
2. Nasturi saldırıları	179
3. Yobaz din adamları	180
4. Nurullah ve Amêdiyeli İsmail beyler	181
5. Dersaadet ile Erzurum ve Musul valileri	182
6. Bedirhan Bey	188
Katliam	191

Katliamın Ardından.....	197
İngiltere'nin Talepleri	203
Dersaadet'in Bedirhan Bey ve İngiliz Talepleri Konusundaki Kararları.....	205
Kemal Efendi'nin Misyonu ve Esirler Sorunu	209
VI VAN İSYANI.....	219
İsyan Başlıyor	220
Bedirhan Bey, Kürt İttifakı ve Van İsyanı.....	222
Van Halkının Dilekçesi, Erzurum Valisinin Önerisi, Dersaadet'in Kararı	226
İsyancılara Verilen 40 Günlük Süre ve Alınan Yanıt	230
Çıldır Direnişi	235
Dersaadet'teki Nafile Tartışmalar	238
Van Halkından İki Dilekçe	250
VII BEDİRHAN BEY VE CİZRE-BOHTAN BEYLİĞİ.....	255
Bedirhan Bey.....	257
Beylik Yönetimi.....	264
Ekonomik Refah ve Vergi Politikası.....	270
Bağımsızlık/Özerklik ve Osmanlıyla İlişkiler.....	275
Bedirhan Bey'in Nüfuz Alanı ve Müttefikleri	278
VIII İKİNCİ NASTURİ KATLİAMI: SONUN BAŞLANGICI.....	285
Nasturi Yurdunun Yeni Koşulları	286
Yaklaşan Felakete Dair İlk Haberler.....	287
İngiltere ve Fransa'nın Alınmasını İstedikleri Önlemler	290
Katliam ve Nedenleri.....	292
Sadrazam Mustafa Reşid Paşa.....	295

Bedirhan Bey'in Varlığına Son Verme Kararı.....	297
IX TASFİYE KARARI, İSYAN VE YENİLGİ	301
Osmanlının Savaş Hazırlığı.....	301
Bedirhan Bey'in Birinci Uzlaşma Girişimi (Ocak 1847).....	310
Bedirhan Bey'in İkinci Uzlaşma Girişimi (Mart 1847).....	317
Kürt İttifakında Çözümler	322
1. Van direnişçileri	322
2. Muşlu Şerif Bey ve diğerleri	325
3. Bedirhan Bey'in Nakşibendi şeyhleri	328
4. Yezdanşer	330
5. Han Abdal.....	331
6. Said Bey'in oğlu Mir Mehmed ve Aziz Ağa (Züheyri Aşireti)	334
7. Midyat-Siirt-Şirvan-Garzan	335
8. Hakkâri Beyi Nurullah.....	336
9. Timurzade Fazıl Bey ve Van kalesi	337
Dersaadet'in "İtaat Koşulları"na Yanıtı ve İran'a İltica Yoklaması	338
İsyan ve Yenilgi.....	341
1. Osmanlı kuvvetlerinin konuşlandırılması.....	344
2. "Teslim ol" çağrısı ve isyan kararı	345
3. Han Mahmud'un desteği.....	348
4. Osman Paşa Cizre üzerine hareket ediyor	349
5. İlk çarpışma.....	351
6. İkinci çarpışma.....	351
7. Yezdanşer: Cizre mütesellimliği için pazarlık	352
8. Yunru/Bamerd çarpışması.....	354
9. Kasrık (Zeytinlik) Boğazı çarpışması	355

10. Bedirhan Bey'in gerekirse Van Kalesi'ne sığınma planı	355
11. Bedirhan Bey'in Evreh kalesine çekilmesi ve teslim olması .	356
12. Han Mahmud'un teslim olması	360
13. Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Kürdistan'daki Son 40 Günleri.....	361
X YENİLGİNİN NEDEN VE SONUÇLARI	369
Yenilginin Nedenleri.....	369
1. Değişen dünya.....	369
2. Sosyal ve siyasal gelişmemişlik.....	372
Yenilginin Sonuçları.....	375
1. Sürgünler: Hanedan ailelerinin "kökünün kazınması"	375
2. Kürdistan Eyaleti	384
3. "Kürt Sorunu" nun temelleri.....	386
EK 1 DAĞ NASTURİLERİ: DR. GRANT'TAN MEKTUPLAR.....	389
EK 2 MİSYONER WRIGHT İLE BREATH'İN BEDİRHAN BEY'İ ZİYARETİ.....	397
EK 3 OSMANLI PARA BİRİMLERİNİN GÜNCEL İTİBARI DEĞERLERİ (1844-1918)	409
KAYNAKÇA	411
AD DİZİNİ.....	417

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
FO	Foreign Office (Britanya Dışışleri Bakanlığı)
AMEA	Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi
CCC	Ticaret Ateşesi Yazışmaları (Fransa)
CPC	Siyasi Ateşe Yazışmaları (Fransa)

HİCRİ AYLAR

M.	Muharrem	B.	Receb
S.	Safer	Ş.	Şaban
Ra.	Rebi'ülevvel	N.	Ramazan
R.	Rebiülâhir	L.	Şevval
Ca.	Cemâziyelevvel	Za.	Zilkade
C.	Cemâziyelâhir	Z.	Zilhicce

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Beşinci kuşak torunu olduğum Cizre-Bohtan miri Bedirhan Bey'in (1806-1869) yaşamını ve mücadelesini incelemeye niçin gerek duyduğumu ve bunu yapmakta niçin bu kadar geciktiğimi "Başlarken" başlıklı bölümde anlatmaya çalıştım.

Elinizdeki bu kitap, Bedirhan Bey'in yaşamının direniş ve isyan yıllarını (1837-1847) ele alıyor. Osmanlı karşısındaki yenilgisini izleyen sürgün yılları (1847-1869) ikinci kitabın konusu olacak.

Her iki kitap için de, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif edilip kullanıma açılmış 800 küsur sayfa arşiv belgesini inceledim. Bu belgelerde yer alan olayları ve aktörlerin o olaylar karşısındaki tutumlarını ikincil kaynaklardakilerle harmanlayıp kronolojik sıraya sokmak, küçük küçük binlerce parçadan oluşan "hareketli" bir yapbozu tamamlamaktan farksızdı. Elinizdeki kitapta, tamamlanan bu yapbozun anlattığı öyküyü, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu nun arka fonu üzerine yerleştirerek aktarmaya çalıştım. Bunu yaparken, Bedirhan Bey'in Kürt tarihindeki yerini, direniş ve isyanının hedefini aydınlatmaya çalıştım. Bu konuda iki zıt görüş vardı. Birincisi, Bedirhan Bey'in "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle hareket ettiğini; ikincisi ise, böyle bir hedefinin olmadığını, direniş ve isyanının "feodal bir Kürt beyinin Tanzimat'a karşı başkaldırısı" olduğunu iddia ediyordu.

Çalışmaya başlarken, bu iki görüşten hangisinin doğru olduğu konusunda herhangi bir önyargım yoktu. Birinci görüşü savunan araştırmacılar, Bedirhan Bey'in "bağımsız bir Kürdistan" hedefiyle

direnip isyan ettiği yönündeki görüşlerini kanıtlamaya ihtiyaç duymuyorlar, bunu veri kabul ediyorlardı.

“Tanzimat’a karşı feodal ayaklanma” görüşünü savunanlar ise “bilimsel” bir dayanağa sahip görünüyorlardı. Bu dayanak, emekli jandarma albayı Nazmi Sevgen’in 1968 yılında *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*’nde (BTDD) yayımlamaya başladığı makalelerinde¹ kullandığı az sayıda arşiv belgesi ve onlara dayanarak yaptığı yorumlardı. Osmanlı Arşivi’nde Bedirhan Bey’in direniş ve isyanıyla ilgili belge sayısının Sevgen’in kullandıklarından hayret edilecek kadar fazla olduğunu gördüğümde, bu karşı tezin “bilimselliğinden” kuşulanmaya başladım. Bir yanda, anısı hemen hemen tüm Kürtler arasında bugün de bütün tazeliğiyle yaşayan, “bağımsız bir Kürdistan” hedefiyle Osmanlıya karşı ayaklanmış Bedirhan Bey efsanesi; öte yanda, sadece birkaç arşiv belgesini ve onlara dayalı bazı yorumları hiç sorgulamadan “doğru” kabul edip bu efsaneyi “bilimsellik” iddiasıyla elinin tersiyle bir kenara iten “Tanzimat’a karşı feodal ayaklanma” tezi.

Söylenceleri (efsaneleri), somut kanıtlarla (belgelerle, vb.) desteklenmedikçe gerçek kabul etmek elbette doğru olamazdı. Ama, aynı zamanda, onları destekleyen somut kanıtlar bulunamıyor diye, salt bu gerekçeyle, söylencelere gerçekle hiçbir ilgisi olmayan “uydurma öyküler” muamelesi yapmak da doğru olamazdı. Kaldı ki, bir şekilde erişilebilmiş birkaç arşiv belgesinin tarihsel gerçekliğin “şaşmaz kanıtı” oldukları kabul edilebilir miydi? Söylenceler bizi, elde edebildiğimiz arşiv belgelerinin “tılsımına” kapılmaktan (belge fetişizminden) koruyabilecek, geçmişe uzanan yolculuğumuzu doğru istikamette yapıp yapmadığımızı dair bize fikir verebilecek uyarı levhaları olamazlar mıydı?

¹ BTDD’nin Şubat 1968-Mart 1970 tarihleri arasındaki 25 sayısında tefrika edilmiş bu makalelerin toplu bir derlemesi için bak. Sevgen 1982.

Bu düşüncelerle, ulaşabildiğim zengin arşiv belgeleri içinde, söyleneceyi doğrulayan kanıtlar olup olmadığını araştırmaya başladım. Vardığım sonucu burada tekrarlayayım:

Bedirhan Bey'i tarih sahnesine çıkartan olgu, Osmanlının 1835'te başlattığı ve – devleti yeniden yapılandırma ve merkezileştirme hedefiyle – Kürt beyliklerinin özerkliklerine/ bağımsızlıklarına kesin olarak son vererek o coğrafyayı imparatorluğun sıradan bir parçası haline getirme amaçlı fetih hareketidir. Bedirhan Bey'in 1839'daki Nizip Savaşı sonrasında başlattığı direnişinin hedefi, bu fetih hareketini durdurmak, beyliklerin özerkliklerini/bağımsızlıklarını koruyup pekiştirmek, kurduğu ittifaklarla Kürt beyliklerinin birliğini sağlayarak bir tür özerk/bağımsız “federal Kürdistan” halinde devletleştirmek, bunu bir şekilde Osmanlıya kabul ettirmektir.

Osmanlı arşiv belgelerinin herkese kapalı tutulduğu 1960'lı yıllarda kendisine tanınan özel imkânlarla Kürt tarihine ilişkin belgeleri inceleyen Sevgen'in, olayların kronolojik akışına aldırılmadan ve 1842 öncesini yok sayarak rasgele seçtiği belgelerle kanıtladığını iddia ettiği tezi ise, çok özetle şöyleydi: Bedirhan Bey aslında Osmanlı devletinin sadık bir bendesiydi, isyan etmek gibi bir niyeti hiç yoktu. Ama devlet, Musul valisinin kaprisli ısrarları üzerine, Cizre'yi Diyarbekir eyaletinden ayırıp Musul'a bağlayınca bundan rahatsız oldu. Yazdığı dilekçelerle durumun eski haline getirilmesi için “çok yalvarmasına” rağmen sonuç alamayınca, çıkarlarının bozulmasından ötürü duyduğu rahatsızlığı başkaldırı noktasına vardırdı. Bedirhan Bey devletin “sadık bir bendesi” olduğu halde, “yanlış bir kararda” ısrar edilmesi nedeniyle, isyan etmek zorunda kaldı.

Daha sonraki tarihlerde, bazı akademisyen ve araştırmacılar, Osmanlı arşivlerinin kapalı tutulduğu 2000'li yıllara kadar, hatta sonrasında bile, Sevgen'in bu tezini, kafalarındaki pozitivist/ modernist şablona oturtarak teorileştirdiler. Buna göre, Cizre'nin 1841 sonunda Diyarbekir'den alınıp Musul'a bağlanması 1839 Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılan idari bir düzenlemeydi. Feodal bir Kürt beyi olan Bedirhan, çıkarları Tanzimat'la çeliştiği için bu idari

düzenlemeye direnip isyan etmişti. Bu direniş ve isyanın “bağımsız bir Kürdistan” hedefiyle ilintisi yoktu, sıradan feodal bir ayaklanmaydı. Örneğin Yalçın Küçük’e göre, “Osmanlı’nın ilk aydınlanmacı despotu [Sultan İkinci] Mahmut’un tarihsel rolü, Kürt feodalitesini kırmak olmuştur. (...) Mahmut’un, gecikmiş bir Sekizinci Henry ve Büyük Petro rolüyle, Kürt feodalitesine yönelmesi, olayların gelişme mantığına çok uygun düşmektedir.”² “Gerici feodal ayaklanma” tezinin başka bir savunucu olan Bilâl Şimşir’e göre de, “Tanzimat reformlarına... ayak uyduramayan Bedirhan Bey... Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanınca, tepelenme sırası kendisine geldi. (...) Tanzimat’a ayak uyduramamıştı, uyduramazdı. Çünkü Tanzimat, o döneme göre bir ‘çağdaşlaşma’ hareketiydi, Bedirhan Bey ise ortaçağ kalıntısı bir derebeyi idi; çağdaşlaşan bir devlette derebeyliğe yer yoktu, olamazdı. Her derebeyi kalıntısı er geç tasfiye edilecekti, ediliyordu ve edildi.”³ Bedirhan Bey’i, “Tanzimat’a karşı olan her hareket doğası gereği gericidir” şablonu içine bu kadar net oturtmasalar bile, onun direnişini – açık ya da örtük bir biçimde Nazmi Sevgen’in yayımladığı arşiv belgelerine dayandırarak – basitçe “Tanzimat’a karşı direniş” olarak niteleyen başka akademisyen ve araştırmacılar da vardır.⁴ Oysa Cizre’nin idari olarak Diyarbakir’den alınıp Musul valiliğine bağlanmasının ne Tanzimat uygulamalarıyla bir ilgisi vardı, ne de bu idari düzenlemenin Cizre-Bohtan beyliğini parçalayıp Bedirhan Bey’in iktidarını tehdit eden bir yönü vardı. Kaldı ki, Tanzimat uygulaması da Kürdistan’da ancak 1845 gibi geç bir tarihte başlamış ve o tarihte Bedirhan Bey’in diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde direnişe geçmesi dördüncü yılını çoktan doldurmuştu.

2000’li yılların ortalarında Osmanlı arşivindeki Kürt tarihi ile ilgili çok sayıda belgeyi inceleyerek çok değerli, ön açıcı bir çalışmaya imza atmış olan Sinan Hakan’ın bile “Kürt direnişinin Bedirhan Bey

² Küçük 2002, 144-145.

³ Şimşir 2007, 25, 97.

⁴ Örneğin Çadırcı 1985, 218; Gökçe 1999, 63, 81; Özoğlu 2005, 94-95.

ayağını genel itibariyle Tanzimat'a ve Tanzimat'ın Kürdistan'daki sonuçlarına karşı bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür" demesi ve aynı dönemde Osmanlıya direnen Han Mahmud gibi diğer Kürt beyleriyle salt bu nedenle ittifak kurmaya çalıştığını savunabilmesi,⁵ kanımca, Nazmi Sevgen'in fikirsel hegemonyasının hâlâ ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesidir. Bedirhan Bey'in diğer Kürt beyleriyle ittifak kurma çalışmasına ne zaman başladığı, ilk direnişin hangi tarihte olduğu ve bunun, "Kürdistan'ın fethi" harekâtıyla olan bağı gözden kaçırıldığında, Bedirhan Bey'in direniş ve isyanını önce 1841 sonunda patlak veren "Cizre Meselesi"ne bağlamak, ardından "Cizre Meselesi"ni de Tanzimat'la ilişkilendirmek "mantıklı" görünmektedir. Arşiv belgelerindeki her bir enformasyon parçası zaman akışındaki doğru yerine yerleştirilmeyince, "Cizre Meselesi"ne ilişkin belgelerin çokluğunun, Bedirhan Bey'in bu konuda kopardığı gürültünün büyüklüğünün ve Osmanlı'nın bölge valileriyle yaptığı yazışmalarda kullanmayı tercih ettiği sadakat beyan eden abartılı diplomatik dilinin böyle bir sonuca varmayı kolaylaştırdığı anlaşılıyor.⁶

Bedirhan Bey'in direniş ve isyanının amacı ve bu amacın Osmanlı'nın Kürdistan'ı fethetme hedefiyle bağlantısı konusunda vardığım sonuçların, inceleyebildiğim arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar tarafından yeterince desteklendiği kanısındayım. Okur elbette, hem aktardığım öyküyü hem de yaptığım her türlü yorumu, o arada, alıntıların günümüz Türkçe'sine yapılan çevirilerini kontrol etmek, bunun için de kanıt gösterdiğim arşiv belgelerinin orijinallerini görmek isteyebilir. Bu haklı isteği karşılayabilmek için, çalışmam boyunca kaynak gösterdiğim 229 arşiv belgesinin orijinallerini ve Yücel Demirel'in yaptığı transkripsiyonlarını Yayınevinin web sitesi üzerinde, 55 klasör içine yerleştirdim. İlgilenen okur, kaynak gösterdiğim her belgeyi inceleyerek kanıtlarımın isabetliliğini

⁵ Hakan 2007, 171.

⁶ 2008 yılında, elime ulaşan belge transkripsiyonlarını ilk okuduğumda, benzer bir yanılgıya ben de düşmüştüm (bak. Kardam 2008).

denetleyebilir. Bunun nasıl yapılabileceğini bir dipnot örneği üzerinden açıklamaya çalışayım:

⁴⁴BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya) [DVD:\BOA 097\img172].

Bu dipnot örneğinde, “BOA 097, 29 M. 1258 (Bedirhan Bey'den Vecihi Paşa'ya)” ibaresi, söz konusu belgenin Osmanlı Arşivi'ndeki adresini, tarihini ve vasfını göstermektedir. “Kaynakça” bölümünde, “BOA 097”ye bakıldığında, söz konusu belgenin ait olduğu Fon kodu, Dosya ve Gömlek numaraları görülebilir. Örneğin, benim “BOA 097” olarak kodladığım bu adresin açılımı, “Kaynakça” bölümünde şöyle verilmiştir: “BOA 097: Fon: İ..MSM. / Dosya: 48 / Gömlek: 1225.” Atıfta bulunulan belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu adreste bulunan belgeler arasında, Bedirhan Bey'in Vecihi Paşa'ya yazdığı 29 Muharrem 1258 tarihli mektuptur.⁷ Dipnotun sonundaki [DVD:\BOA 097\img172] ibaresi ise, okurun söz konusu belgeye nasıl ulaşabileceğini göstermektedir:

- <DVD>; Dipnot Yayınları'na ait web sitesinde ilgili belgelerin yer aldığı bölümün adresidir:

<http://www.dipnotkitap.com/belgeler.php>

Okur bu adresi tıkladığında ilgili belgelerin içinde yer aldığı klasörlere erişmiş olacaktır.

- <BOA 097>; ulaşılacak istenen belgenin bulunduğu klasörün adıdır. O klasörün içindeki <img172> adlı dosya, bu belgenin orijinali; <img172_trans> adlı dosya ise aynı belgenin transkripsiyonudur.

Söz arşiv belgelerinden açılmışken, yaptığım çalışmanın arşiv kaynakları bakımından dört temel eksikliğine değinmek isterim.

Birincisi, Osmanlı Arşivi'nin kendisinden kaynaklanan eksikliklerdir. Fakat “eksiklik”ten önce “zenginliği”ne değinmemek haksızlık

⁷ Belgelerdeki Hicri ve Rumi tarihleri Miladi tarihe çevirirken Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Tarih Çevirme Kılavuzu*'ndan yararlandım (Dağlı ve Üçer 1997).

olur. Okurun da göreceği gibi, mevcut belgeler yer yer, olayları neredeyse günü güne izlemeye imkân verecek kadar zengindir. Bu zenginliği, Bedirhan Bey'in teslim alınıp sürgüne gönderileceği sırada, Sultan Abdülmecid'in "emir ve fermanı" gereğince, "Kürdistan maddesinin nezaket ve öneminden dolayı" bu konudaki bütün belgelerin, gerekli olduklarında derhal bulunmalarını kolaylaştırmak maksadıyla", özel olarak muhafaza altına alınmış olmalarına⁸ borçlu olabiliriz. Fakat, buna rağmen, "kaybolmuş" veya belki henüz tasnif edilip kullanıma açılmamış belgelerin de bulunduğu anlaşılıyor. Hatta, 1960'lı yıllarda Nazmi Sevgen'in ulaşıp yayımladığı bazı önemli belgelerin şu anda arşivde "mevcut olmadığı" görülüyor. Çoğu "kayıp" belgenin içeriğini, ancak daha sonraki başka bir belgede özetlendiği için öğrenebiliyoruz. Varlığından hiç haberdar olmadığımız belge sayısı da az olmasa gerek. Yukarıda, erişebildiğim arşiv belgelerindeki her bir enformasyon parçasını ait olduğu yere koymayı, küçük küçük binlerce parçadan oluşan hareketli bir yapbozu tamamlamaya benzetmiştim. Elimde ait olduğu yeri bulamadığım tek bir parça kalmamış olmasına rağmen, ortaya çıkan resimde dolduramadığım önemli boşluklar hâlâ var.

İkincisi, Osmanlı Arşivi'ndeki belge taramasını esas olarak "Bedirhan Bey ve müttefikleri" ile sınırlamak zorunda kalmış olmamdan, yani benden kaynaklanan bir eksikliklerdir. "Osmanlı Kürdistanı"nın 1837-1847 döneminin tamamını kapsayacak bir belge taraması, tablodaki boşlukların doldurulmasına ve doldurulmuş kısımlarının da daha iyi yorumlamasına hizmet edebilir.

Üçüncü temel eksiklik, Britanya ve Fransa dışişleri bakanlıklarının arşivlerindeki belgeleri inceleme olanağını bulamamış olmamdır. İkincil kaynakların bu iki dışişleri bakanlığının arşivlerinden aktardıkları belgelerin çok önemli bilgiler içerdiği görülüyor. O arşivlerde çalışamamış olmayı ciddi bir eksiklik sayıyor, eğer imkân bulabilirsem, ileride giderebilmeyi umuyorum.

⁸ BOA 003, 23 L. 1263.

Dördüncü temel eksiklik bence en önemlisi. Osmanlı Arşivi, adı üstünde, Osmanlı devletinin arşivi. Bu arşivde “hasım tarafın” (Bedirhan Bey ve müttefiklerinin) yazışmalarını, evraklarını, vb. bulmak mümkün değil. Nitekim, bu arşivde bulunan, Kürt beylerinin birbirlerine yazdıkları mektup örnekleri, Osmanlının mekân aramalarında ele geçirdiği ya da saf değiştiren Kürt beylerinden edildiği yok denecek kadar az yazışmadan ibarettir. Bildiğim kadarıyla, Kürt beylerine, özellikle Bedirhan Bey’e ait yazışma örneklerine sahip herhangi bir arşiv veya kütüphane mevcut değil. Bu da çok önemli bir eksiklik. Bedirhan Bey’in Osmanlının bölge valilerine yazdığı çok sayıda mektubun varlığı bu boşluğu doldurmaya yetmiyor, çünkü bunlar onun gerçek düşüncelerini ve planlarını doğrudan yansıtan belgeler olmaktan çok uzaklar. Bu durumda, Bedirhan Bey’in mücadelesini nasıl hedeflendirdiğini, bu hedefe hangi yoldan geçerek ulaşmayı düşündüğünü kendi kaleminden değil, esas olarak olayların akışından ve Osmanlı devlet görevlilerinin tespitlerinden ve o dönemin konsoloslarının ve misyonerlerinin tanıklıklarından, çıkarsama yoluyla anlamaya çalışıyoruz. Bu eksikliği kısmen de olsa giderme yollarından biri de, Kürdistan’ın 1840’lı yıllarına ait söylenceleri derlemeye çalışmak olabilir. Osmanlı arşivlerindeki belgelere hâkimiyet, derlenecek söylencelerdeki doğruluk paylarının tespitinde önemli bir avantaj olabilir.

Bu kitabın, Kürt tarihinin önemli bir sayfasını oluşturan 1837-1847 direniş ve isyanı konusunda bugüne kadar yapılmış yüzlerce çalışmanın oluşturduğu birikime bir katkı olmasını temenni ediyorum. Bu çalışma, konuyu daha derinlemesine inceleyecek ve o arada benim bulgularımı zenginleştirip eksikliklerini tamamlayacak ve, eğer varsa, yanlışlarımı düzeltecek araştırmacılara yardımcı olabilirse, amacına ulaşmış sayılmalıdır.

* * *

Bu çalışmayı yapabilmemiş olmayı, hepsinin adını ayrı ayrı anamayacağım kadar çok sayıda insanın paha biçilmez teşviklerine, destek ve katkılarına borçluyum.